

פרשת ראה - 'מכלל שהוא צריך לפרט'

ד"ר חזות גבריאלי

'מכלל שהוא צריך לפרט' ו'מפרט שהוא צריך לכלל' כיצד? 'קדש לי כל בכור', יכול אף נקבה במשמע? ת"ל זכר, אי זכר, יכול אפילו יצאת נקבה לפניו? תלמוד לומר: 'פטר רחם'. אי 'פטר רחם', יכול אפילו לאחר יוצא דופן? תלמוד לומר: 'בכור'. זהו 'כלל הצריך לפרט' ו'פרט שהוא צריך לכלל'. (ברייתא דדוגמאות ריש הספרא)

זוהי מידה נדירה בספרות חז"ל, וככל שמצאנו היא מופיעה רק פעמיים: בסוגיות בכורות יט ע"א וחולין פח ע"ב. ניתן לחלק את מידות הכלל ופרט לשני סוגים: מידות של נוסח לשוני ומידות תוכניות. המידות 'כלל ופרט', 'פרט וכלל' ו'כלל ופרט וכלל' מבוססות על לשונות מקראיים שנוקטים לשון ריבוי ומיעוט וריבוי (וכך גם מכנה בית המדרש של ר"ע את המידות הללו). זוהי תופעה לשונית של שינוי לשון המקרא שמביאה לדרשה. לעומת זאת, מידות כמו 'דבר שיצא מן הכלל' ו'דומותיה', הן מידות אשר עוסקות בפרט שיצא מן הכלל והתפרט בפני עצמו. זוהי תופעה תוכנית ולא לשונית, שכן אין כאן דרשה המבוססת על שינוי סגנוני במקרא אלא דרשה אשר מבוססת על חזרה וייתור של תוכן.

שתי המידות בהן אנו עוסקים כאן שייכות למידות המבוססות על מופע לשוני של פרט וכלל. המידות הללו מהוות מגבלה על מידות כלל ופרט. כאשר ה'כלל צריך לפרט' אנו לא דורשים במידת 'כלל ופרט', וכאשר ה'פרט צריך לכלל' אנו לא דורשים במידת 'פרט וכלל'.

המדרש לעיל דן בפדיון בכורות. הציווי 'קדש לי כל בכור' מורה לנו לקדש כל בכור, זכר ונקבה. על כך מופיעה המילה 'זכר' ללמד שמדובר רק על זכרים. כעת המדרש מעלה אפשרות שכל זכר ראשון יהיה חייב פדיון, אפילו אם יצאה נקבה לפניו. לכך הוא מביא את המילים 'פטר רחם'. כאן עולה השאלה- מה בדבר פטר רחם שאינו הנולד ראשון? לדוגמה, כאשר לפניו היה יוצא דופן (שלא 'פטר' את הרחם, שכן הוא לא יצא משם). כאן חוזרים שוב למילה 'בכור', אשר מלמדת שהוא צריך להיות הילד הראשון.

בפשטות הכלל הוא 'כל בכור' והפרט הוא 'פטר רחם'. הפרט יכול להתפרש כראשון שיצא מהרחם גם אם אינו בכור, ולכן הפרט זקוק לכלל כדי להבין את משמעותו. זהו 'פרט שצריך לכלל'.

לשם השוואה נתייחס למידת 'פרט וכלל'. במצב בו הפרט לא צריך לכלל, אנו משתמשים במידת 'פרט וכלל', וזה מוביל אותנו להכללה של הפרט. אולם במידת 'פרט שהוא צריך לכלל' הפרט מצומצם על ידי הכלל, ולא מורחב על ידו. לדוגמה: הפרט 'פטר רחם' מצומצם על ידי הכלל 'כל בכור' לשלול מצב בו היה יוצא דופן לפני פטר הרחם.

רש"י מסביר כי במצב של 'כלל ופרט' משמעותו של הכלל (=קבוצת היישים שהוא מתייחס אליהם) היא ברורה. הפרט שבא אחריו מצמצם אותה לתת-קבוצה קטנה יותר אשר מוכלת בה. לעומת זאת, מצב של 'כלל הצריך לפרט' הוא מצב של עמימות ביחס למשמעותו של הכלל עצמו. הכלל סובל שני פירושים שונים, והפרט הוא אשר קובע את מי משניהם עלינו לבחור. זה אינו בהכרח צמצום של קבוצה, אלא בחירת אחת משתי קבוצות.

בדוגמא שלנו, המונח 'בכור' מתייחס לזכרים ונקבות כאחד, ולכן צמצומו לזכר הוא 'כלל ופרט'. אין אפשרות לפרש 'בכור' כזכר דווקא. ברור שהוא כולל גם זכרים וגם נקבות, והפרט מצמצם אותו מעבר למשמעותו. לעומת זאת, ביחס לפרמטרים העולים בדרשת 'כלל שהוא צריך לפרט', המונח 'בכור' זכר (תוצאת הדרשה ב'כלל ופרט', שלפי רש"י היא המהווה את הכלל לצורך ההמשך) סובל את הפירוש 'ראשון לזכרים' (=גם אם יש נקבה לפניו), או 'זכר שהוא גם ראשון' (=זכר שאין אף אחד לפניו). כאן הפרט 'פטר רחם' בוחר עבור הכלל את המשמעות 'זכר שהוא ראשון'.